

Geologisk kulturvärdesbedömning av tänkt exploateringsområde i Lofta, tomtområde A i presenterad plan från Atrio Arkitekter i Kalmar.

Undertecknad geolog har på uppdrag av fastighetsägarna bedömt tomtområde A utifrån det geologiska och kulturgeologiska värdet i samband med planerna att bebygga området.

Synpunkterna lämnas nedan.

Överallt i det nordöländska landskapet finner vi spåren efter äldre stenbrytning. Linné beskriver under sin resa på ön 1741 hur allmoge i de norra moten hellre ägnade sig åt att "bända och picka i flisan" än att arbeta med traditionella bondesysslor. Ungefär detsamma konstaterar Petter Åstrand på 1760-talet. Linné beskriver också ingående arbetet med de tunga böjda spetten och huggmejslarna för att få fram lämpliga, ofta måttsatta, stenar för olika ändamål. Han konstaterar också att djupet i brytning/bergbrottet sällan överstiger 90 cm (i dagens mått) dvs man fläkte bara de övre lätthanterliga delarna av kalkstenen. Geologiskt kan detta förklaras med att den övre kalkstenen hade tryckts sönder av inlandsisens tyngd som därmed kom att likna ett bitsockerpaket. Flisan blev därmed hanterlig för manskraften.

När man brutit ut den övre stenen i ett område gick man vidare till ett annat. Man räknar med (S.Göransson, opubl) att ca 40 % av nordöläningarna på något sätt vad involverade i denna verksamhet under 1800-talet. Utöver "bändandet och pickandet" började man också skura/slipa stenen. Skurvandringen introducerades på 1630-talet och det vindrivna skurverket i mitten av 1800-talet. Under 1900-talets första årtionden introducerades elkraften inom näringen och stembearbetningen kom successivt att koncentreras till små industriområden med utskeppningsmöjligheter. Därmed kom också täktverksamheten att koncentreras till större brytningsområden, teknikutvecklingen möjliggjorde djupare brytning och vår moderna stenindustri växer långsamt fram.

Begreppet "Stenkusten" har myntats för området mellan i söder Åleklinta till i norr Horns Udde/Byrum på nordvästra Öland. Landskapet karaktäriseras av en tydlig klint i kalksten och ett tunt jordlager på den sluttande kalkstensytan. På många platser ligger kalkstenen i dagen och området har naturgeografiskt benämnts "nordvästra Ölands alvarområde" vilket därmed antyder det ringa jorddjupet. Med dessa fysiska omständigheter förstår man att området lämpade sig väl för allmoge att bända flisan. Stenbrytarna har i alla tider sökt efter platser med en "fri kant" dvs ett ställe där man kunde söka sig inåt i stenen. Landborgen/klinten utgjorde en synnerligen lämplig plats. Man kan se på äldre kartmaterial hur de smala skiftena på många platser går från Ölands inland ut till kusten vid Kalmarsund. Orsaken är förutom båtplatsen och fisket också möjligheten att bryta kalkstenen i klinten. Oftast var man dock hänvisad till "inlandsbrytning" på den egna eller gemensamma marken.

Brytningen i äldre tider är väl beskriven i olika skrifter. Man satte spettet i det som Linné beskrev som "linea" dvs sprickor i kalkstenen. Med det tunga spettet bändes kalkstenen/flisan upp från sitt fasta läge. Eftersom den sedimentära kalkstenen är uppbyggd av många relativt tunna lager blev tjockleken på flisan liten. Större flisor knackades sönder med slägga för att få hanterbara bitar. Slutprodukten skulle vara ca 50x50 cm dvs det mått som mestadels föreskrevs i olika sammanhang. Det gällde alltså att med trähammare och mejsel få fram den levererbara storleken. All den sten som

knackades bort slängdes åt sidan som "skrot". Långt in i modern tid har begreppet använts dvs "skrotsten", "skrotstenshögar". Reststen är ett synonymt begrepp men idag används istället termen "sekundärmaterial" eftersom man funnit användningsområden för de lämnade skrotstenshögar. "Skrotstenen" i Gillbergaområdet krossas numera och används som ersättningsmaterial för naturgrus och de större blocken till t ex pirbyggnader i Byxelkrok. Likaså har skrotstenen på fastigheten 1:125 strax norr om område A/Evavägen krossats till ballastmaterial för några år sedan. I samband med denna krossning diskuterades huruvida skrotstenshögar hade ett kulturhistoriskt och kulturgeologiskt värde och dåvarande myndighetspersoner, grannar och entreprenörer enades om att reststenen väster om kustvägen utgjorde ett värdefullt inslag i landskapsbilden utmed Stenkusten medan de rester som återfanns öster om kustvägen kunde krossas med undantag från det relativt moderna täktområdet (1950-60-talet) och skrotstenen väster om område A (väster om 1:95 m fl). Det "brutala" inslaget i landskapsbilden upplevdes av boende som genuint och öländskt. Man ville därför ha detta undantaget från krossningen och "återställning" vilket också blev fallet.

Visst finns många intressanta tittgluggar i den äldre sten användningen på norra Öland, t ex Lundebybrotten i Persnäs, Vij alvar i Källa, Lofta väster om kustvägen, Jordhamn, Horns Udde med flera men aktuellt område i Lofta kan inte räknas in i denna kategori, enligt min uppfattning.

Skrotstenshögar inom område A är små och mindre väsentliga detaljer i en större helhet vägt mot möjligheten att tillskapa tomtmark i ett expansivt område. På många platser, både i Loftaområdet och på nordvästra Öland, syns liknande platser och min bedömning är att skrotstenshögar på den aktuella platsen inte enskilt eller sammantaget har sådana värden att dessa i sig hindrar en exploatering av området. Den arkeologiska utredningen får visa eventuella andra värden.

Önskvärt vore också att myndigheterna tog ett samlat grepp om skrotstensproblematiken, främst på nordvästra Öland. Önskemålen om att krossa dessa till sand och grus gör trycket stort på ett antal platser, bland annat utmed Stenkusten.

Nybro den 27 september 2021

Jan Mikaelsson

Geolog, fd Linnéuniversitetet, anlita i frågor rörande geologiska natur- och kulturvärden